

УДК 342.8 (477)

doi.org/10.30970/jcl.1.2023.3

Ірина Юркевич

доктор філософії з права, доцент кафедри кримінального права та процесу, заступниця декана юридичного факультету Західноукраїнського національного університету,
Тернопіль, Україна
E-mail: i.yurkevich@wunu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-8025-8156

Арсен Романів

студент юридичного факультету Західноукраїнського національного університету студент історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка,
Тернопіль, Україна
E-mail: arstromh@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7420-5207

ЧЕРГОВІ ПОВОЄННІ ПАРЛАМЕНТСЬКІ ТА ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ В УКРАЇНІ: ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПИТАННЯ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ ДЕМОКРАТІЇ

REGULAR POST-WAR PARLIAMENTARY AND PRESIDENTIAL ELECTIONS IN UKRAINE: ORGANIZATIONAL ISSUES AND CHALLENGES FOR DEMOCRACY

Iryna Yurkevych | Arsen Romaniv

Associate Professor of the Criminal Department law and process Deputy Dean of the Faculty of Law West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine /

Student of the Faculty of Law West Ukrainian National University, Student of the Faculty of History Ternopil National Pedagogical University named after V. Hnatyuk, Ternopil, Ukraine

Abstract | The article examines the main challenges for the expected post-war parliamentary and presidential elections in Ukraine. Considerable attention was paid to the issue of the possibility of holding elections on the scheduled date, their dates in accordance with the legislation, the problem of the possible coincidence of statewide election processes in the event of the continuation of martial law. At the same time, a distinction was made between the terms «elections» and «electoral process». The main options for the development of events are defined as: the end of martial law by August 29, 2023 inclusive, the end of martial law between the end of August and the middle of September 2023, the end of martial law by December 31, 2023

inclusive (as a baseline), the extension of martial law after January 1, 2024 year. In addition, the problems related to the extension of martial law beyond these terms (imposition on the next local elections) are outlined. The contradiction of the date of the next parliamentary elections in 2023/2024 was analyzed in the context of the political discourse regarding the material and procedural norms of the Constitution of Ukraine. The main changes to the legislation proposed by the Central Election Commission in the context of the post-war elections are analyzed. Attention was drawn to the Central Election Commission's proposal to grant the National Security and Defense Council of Ukraine the competence to determine territories in terms of polling stations where it is impossible to vote in national and local elections or an all-Ukrainian referendum. Emphasis is placed on some possible threats to democracy in the conditions of post-war elections in Ukraine. Among these are highlighted: the general situation of democracy in wartime and postwar Ukraine, the level of freedom of speech in the Ukrainian mass media in the context of equal access to the media by the participants in the election process, the restoration of the usual political competition based on the pluralism of ideologies and views, issues related to bans on the activities of political parties that threaten national security state.

Keywords: expected post-war parliamentary and presidential elections in Ukraine, electoral law, electoral process, martial law, democracy.

Анотація | У статті досліджено основні виклики для очікуваних повоєнних парламентських та президентських виборів в Україні. Значну увагу приділено питанню можливості проведення виборів у запланований термін, їхні дати відповідно до законодавства, проблемі ймовірного збігу загальнодержавних виборчих процесів у разі продовження воєнного стану. Супутнього проведено розрізнення термінів «вибори» та «виборчий процес». Основними варіантами розвитку подій визначені: завершення воєнного стану до 29 серпня 2023 року включно, завершення воєнного стану в проміжку кінця серпня – середини вересня 2023 року, завершення воєнного стану до 31 грудня 2023 року включно (як базовий), продовження воєнного стану після 1 січня 2024 року. Додатково окреслено проблеми, пов'язані із продовженням воєнного стану понад ці строки (накладення на чергові місцеві вибори). Проаналізовано суперечність дати чергових парламентських виборів 2023/2024 року в контексті політичного дискурсу щодо матеріальної та процесуальної норм Конституції України. Проаналізовано основні запропоновані Центральною виборчою комісією зміни до законодавства в контексті післявоєнних виборів. Звернено увагу на пропозицію Центральної виборчої комісії щодо наділення Ради національної безпеки і оборони України компетенцією визначення територій в розрізі виборчих дільниць, де неможливо провести голосування на загальнодержавних та місцевих виборах чи всеукраїнському референдумі. Акцентовано на деяких ймовірних загрозах для демократії в умовах післявоєнних виборів в Україні. Серед таких виділено: загальне становище демократії воєнної та післявоєнної України, рівень свободи слова в українських ЗМІ в контексті рівного доступу учасників виборчого процесу до медіа, відновлення звичної політичної конкуренції на основі плюралізму ідеологій й поглядів, питання щодо заборон діяльності політичних партій, що загрожують національній безпеці держави.

Ключові слова: очікувані повоєнні парламентські і президентські вибори в Україні, виборче право, виборчий процес, воєнний стан, демократія.

Постановка проблеми. Вибори є основним способом звершення народовладдя в Україні, їхнє існування гарантує змінність влади внаслідок народного волевиявлення та недопущення встановлення недемократичних політичних режимів. В Україні загалом відбулось 7 президентських та 8 (не враховуючи вибори 1990 року) парламентських виборів, з них чотири виборчі кампанії (президентські та парламентські у 2014 та 2019 роках) проводились у час загрози державній безпеці у зв'язку із агресією РФ у Донецькій та Луганській областях. Однак тоді воєнного стану не було введено, а тому вибори відбувались. Інша ситуація складається із парламентськими виборами у 2023 році та президентськими у 2024 році – воєнний стан триває понад рік, а повномасштабне вторгнення РФ в Україну не збавляє обертів і загрожує реалізації звичного виборчого процесу в Україні. Не лише це питання постає перед державою – окрім їхньої організації, необхідно забезпечити демократію в умовах післявоєнного потрясіння. Прогнозовані вибори доволі близькі в часовому

проміжку до нас, а тому моделювання можливих варіантів розвитку подій навколо парламентських виборів 2023 року та президентських виборів 2024 року в Україні є доволі актуальним для держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основною джерельною базою цієї наукової праці є Конституція України та Виборчий кодекс України. Серед дослідників вітчизняного виборчого права варто відзначити публікації В.М. Венгера, Ю.Б. Ключковського, О.В. Марцеляка, В.Ф. Нестеровича, С. Ю. Обрусної, О. В. Совгирі, М. І. Ставнійчук та ін.

Метою статті є моделювання можливих організаційних проблем, пов'язаних із очікуваними парламентським і президентським виборчими процесами у 2023 і 2024 роках, а також висвітлення викликів для демократії під час проведення згаданих виборчих кампаній.

Виклад основного матеріалу. Організаційні питання. Можливість проведення виборів є центральним питанням навколо виборів у 2023 та 2024 роках. Згідно із ст. 20 Виборчого кодексу України, у разі введення в Україні воєнного стану виборчий процес загальнодержавних виборів припиняється з дня набрання чинності відповідним указом Президента України¹. Згідно з Указом Президента «Про введення воєнного стану в Україні», воєнний стан було введено із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб². Однак його було декілька разів продовжено, востаннє – згідно з Указом Президента від 6 лютого 2023 року № 58/2023 з 05 години 30 хвилин 6 лютого 2023 року строком на 90 діб³. Це є зрозумілим та раціональним кроком у зв'язку із продовженням агресії Російської Федерації проти України. Воєнний стан – результат викликів для державності, а тому Україна під час його дії не може в повному обсязі забезпечити основні демократичні засади виборчого процесу, а відтак – легітимності виборів. Є всі підстави вважати, що активні бойові дії триватимуть весь 2023 рік – про це стверджують В. Залужний та М. Забродський в аналітичній статті «Перспективи забезпечення воєнної кампанії 2023 року: український погляд»⁴. Згідно з прийнятим Державним бюджетом України на 2023 рік, кошти на проведення парламентських виборів не закладено, а у прикінцевих положеннях визначено, що Кабінету Міністрів України разом з Центральною виборчою комісією після припинення чи скасування воєнного стану в Україні необхідно подати на розгляд ВРУ пропозиції щодо внесення змін до держбюджету в частині передбачення видатків на підготовку та проведення чергових виборів народних депутатів України⁵. З огляду на це перспективи продовження воєнного стану протягом усього 2023 року і неможливість проведення парламентських виборів є очевидними. Окрім такого «базового сценарію», можливо змоделювати декілька варіантів розвитку подій.

Перед моделюванням варто розрізнити поняття «вибори» і «виборчий процес». Виборчий кодекс України не дає чіткого поняття «виборів», зазначаючи в ч. 1 ст. 1, що вибори в Україні є основною формою народного волевиявлення, способом безпосереднього здійснення влади Українським народом. Поняття виборчого процесу є більш чітким і визначеним у ст. 20 Виборчого кодексу України як здійснення протягом встановленого цим Кодексом періоду часу суб'єктами, визначеними ст. 22 цього Кодексу, виборчих процедур, пов'язаних із підготовкою і проведенням відповід-

¹ Виборчий кодекс України : Закон України від 19.12.2019 р. № 396-ІХ. Дата оновлення : 15.03.2022.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

² Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. №64/2022.

URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 12.12.2022).

³ Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 06.02.2023 р. №58/2023.

URL: <https://www.president.gov.ua/documents/582023-45757> (дата звернення: 06.02.2023).

⁴ Перспективи забезпечення воєнної кампанії 2023 року: український погляд.

URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3566162-ak-zabezpeciti-voennu-kampaniu-u-2023-roci-ukrainskij-poglad.html> (дата звернення: 12.12.2022).

⁵ Про Державний бюджет України на 2023 рік : Закон України від 03.11.2022 р. № 2710-ІХ.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

них виборів, встановленням та офіційним оголошенням (офіційним оприлюдненням) їх результатів⁶. Законодавство у сфері виборів оперує обома поняттями, фактично синонімізуючи терміни. До прикладу, і Виборчий кодекс України, і Закон України «Про правовий режим воєнного стану» накладають тимчасову заборону на проведення виборів під час воєнного стану, однак Виборчий кодекс України робить це через поняття «виборчий процес», а вищезгаданий Закон – через «вибори»⁷⁻⁸. Тому вибори і виборчий процес співвідносяться як категорії змісту і форми⁹. В цьому ключі ч. 4 ст. 3 Виборчого кодексу України, яка не дозволяє проводити загальнодержавні вибори одночасно із всеукраїнським референдумом, іншими черговими чи позачерговими загальнодержавними виборами, черговими місцевими виборами, забороняє й одночасно проводити виборчі процеси¹⁰. Важливо зауважити, що прийняття ВРУ постанови про проведення виборів Президента України й оголошення ЦВК запуску виборчого процесу можливо здійснювати під час воєнного стану на дати, які воєнний стан не охоплює, адже виборчий процес не охоплює ці дії суб'єктів.

На проблему накладання строків загальнодержавних виборів уже звертали увагу автори науково-практичного коментаря до Виборчого кодексу України в контексті збігу строків проведення чергових місцевих виборів у разі відповідного зсуву років проведення чергових виборів народних депутатів України внаслідок проведення їх позачергових виборів. Також, на їхню думку, суміщення чергових президентських і парламентських виборів, в разі, якщо одні із них було проведено позачергово, неможливе через встановлені Конституцією дні їх проведення¹¹. Однак це твердження є не зовсім правильним, адже попри розмежування дат в Конституції надзвичайний або воєнний стан може призвести до накладення строків.

Воєнний стан триває до 29 серпня 2023 року включно і не продовжуватиметься. Якщо воєнний стан завершиться до цієї дати, це означатиме, що жодних перешкод у проведенні обох кампаній немає, насамперед найближчої – парламентської. Згідно із ч. 1 ст. 77 Конституції, чергові вибори до ВРУ відбуваються в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень ВРУ¹². Такою датою буде 29 жовтня 2023 року. Виборчий процес чергових виборів депутатів розпочинається за шістьдесят днів до дня голосування, а ЦВК оголошує про початок виборчого процесу не пізніше як за шістьдесят один день до дня голосування, відповідно до ч. 2 ст. 136 Виборчого кодексу України¹³. Тобто, якщо воєнний стан триватиме до 29 серпня 2023 року, що відповідає даті оголошення початку парламентського виборчого процесу і його настання наступного дня після оголошення початку, жодні строки не переносяться і не накладаються, вибори проведуться в порядку черговості.

Воєнний стан триває до кінця серпня – першої половини вересня 2023 року і не продовжуватиметься. Якщо воєнний стан завершиться до цієї дати, це означатиме, що вибори до ВРУ будуть зірвані, натомість жодних перешкод для чергових виборів Президента немає. Згідно із ч. 5 ст. 103

⁶ Виборчий кодекс України : Закон України від 19.12.2019 р. № 396-IX. Дата оновлення : 15.03.2022.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

⁷ Там само.

⁸ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Дата оновлення : 29.09.2022.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

⁹ Виборчий кодекс України. Книга перша. Загальна частина. Науково-практичний коментар / за ред. Ю. Б. Ключковського. Київ : К.І.С., 2021. С. 161.

¹⁰ Виборчий кодекс України : Закон України від 19.12.2019 р. № 396-IX. Дата оновлення : 15.03.2022.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

¹¹ Виборчий кодекс України. Книга перша. Загальна частина. Науково-практичний коментар / за ред. Ю. Б. Ключковського. Київ : К.І.С., 2021. С. 36-37.

¹² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення : 01.01.2020.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

¹³ Виборчий кодекс України : Закон України від 19.12.2019 р. № 396-IX. Дата оновлення : 15.03.2022.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

Конституції, чергові вибори Президента проводяться в останню неділю березня п'ятого року повноважень Президента¹⁴. Такою датою буде 31 березня 2024 року. Виборчий процес чергових виборів Президента розпочинається за дев'яносто днів до дня голосування, а ЦВК оголошує про початок виборчого процесу шляхом прийняття рішення не пізніше як за дев'яносто один день до дня голосування, відповідно до ч. 3 ст. 78 Виборчого кодексу України¹⁵. Перед оголошенням початку виборчого процесу ВРУ призначає чергові вибори Президента не пізніше як за сто днів до дня виборів відповідною постановою¹⁶. Тому жодних перешкод для виборів Президента немає. Однак постає питання з проведенням парламентських виборів. Вони були проведені у відведений період. Згідно із ст. 20 Виборчого кодексу України, рішення щодо призначення виборів, виборчий процес яких не розпочався у зв'язку з введенням воєнного стану, якщо для проведення виборів законом не вимагається окремого рішення про їх призначення, про початок відповідного виборчого процесу оголошує ЦВК не пізніше місяця з дня припинення або скасування воєнного стану¹⁷. Окреслюється приблизно такий розрахунок часових проміжків: не більше місяця для ЦВК для призначення виборів після завершення воєнного стану + початок виборчого процесу за 60 днів до дня голосування + час, необхідний для підрахунку голосів виборців, встановлення підсумків голосування + 15 днів після дня офіційного оприлюднення ЦВК результатів виборів депутатів. При умові розумних строків можливо оминати хаос, аби виборчий процес зірваних парламентських виборів не співпав із виборчим процесом чергових незірваних президентських виборів.

Воєнний стан триває до першої половини вересня – 31 грудня 2023 року і не продовжуватиметься (наразі базовий сценарій). За такої умови або при порушенні розумних строків у попередній моделі, президентська виборча кампанія ідеально вписується у строки, але парламентська ще не була проведена у зв'язку із воєнним станом або була проведена, але строки її виборчого процесу наклались на строки початку президентського. Виникає проблема – як провести президентську кампанію, строки якої чітко вписались в часові рамки і не можуть бути відсунуті, та парламентські вибори, строки яких посунув воєнний стан, але Виборчий кодекс України зобов'язує розпочати виборчий процес не пізніше місяця з дня припинення або скасування воєнного стану?

Воєнний стан продовжуватиметься з 1 січня 2024 року й надалі. Така умова виключає проведення парламентської і президентської виборчих кампаній. У цьому разі однозначно матиме місце накладення виборчих кампаній, що було згадано у попередній моделі.

У зв'язку із воєнним станом у 2024 році постає проблема визначення дати чергових місцевих виборів в Україні (мала ймовірність). В такому разі на парламентські і президентські вибори накладатимуться і чергові місцеві, які проводяться згідно з статтею 141 Конституції в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень відповідної ради чи відповідного голови, обраних на чергових виборах, і виборчий процес яких розпочинається за п'ятдесят днів до дня голосування, відповідно до ч. 1 ст. 195 Виборчого кодексу України¹⁸⁻¹⁹. Датою голосування буде 26 жовтня 2025 року, оголошення початку виборчого процесу – 6 вересня 2025 року. Попри це необхідний певний термін часу між виборчим процесом чергових місцевих виборів та виборчим процесом для парламентських і президентських виборів, що не проводились. Встановлення їхньої остаточної дати залежить і від проміжку часу, коли процес запустить ВРУ для президентських і ЦВК для парламентських. Знову ж

¹⁴ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення : 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

¹⁵ Виборчий кодекс України : Закон України від 19.12.2019 р. № 396-IX. Дата оновлення : 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

¹⁶ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення : 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

¹⁷ Виборчий кодекс України : Закон України від 19.12.2019 р. № 396-IX. Дата оновлення : 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

¹⁸ Там само.

¹⁹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення : 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

виникає аналогічне питання, пов'язане із проведенням загальнодержавних виборів і накладенням строків.

Воєнний стан у 2025 році зриває чергові місцеві вибори в Україні (мала ймовірність). Накладення аж трьох загальнодержавних виборчих кампаній вирішити надзвичайно складно. Додаткову проблему створює правова колізія у строках прийняття ВРУ постанови про проведення чергових місцевих виборів. Виборчий кодекс України визначає такий строк у статті 20 (не пізніше місяця з дня припинення або скасування воєнного стану), натомість Закон України «Про правовий режим воєнного стану» вказує на інший строк у ч. 2 ст. 19 Закону (не пізніше ніж у дев'яностоденний строк з дня припинення чи скасування воєнного стану)²⁰⁻²¹. Цю суперечність слід вирішити на користь Виборчого кодексу України як основного кодифікованого виборчого акта.

Не лише у дії воєнного стану є проблема під час визначення строків. Напередодні повномасштабного російського вторгнення в Україну в січні 2022 року в політичному просторі виникла дискусія щодо дати чергових парламентських виборів, і для вирішення питання група народних депутатів збиралась просити Конституційний Суд України надати роз'яснення. Представники влади (Р. Стефанчук, О. Корнієнко, О. Шуляк) висловили думку про вибори у 2023 році, натомість інші представники (Ф. Веніславський) підтримали ініціативу щодо необхідності роз'яснення, вважавши 2024 рік роком парламентських виборів. Президент В. Зеленський під час прес-марафону для українських ЗМІ 26 листопада 2021 року зауважив, що народні депутати за бажання можуть звернутися до КСУ щодо тлумачення дати парламентських виборів²². Проблему спричинили матеріальна (строк повноважень ВРУ становить п'ять років; ч. 5 ст. 76) і процесуальна (чергові вибори до ВРУ відбуваються в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень ВРУ; ч. 1 ст. 77) норми Конституції²³. На нашу думку, у разі звернення депутатів щодо роз'яснення, дату виборів з високою імовірністю визначать згідно з процесуальною нормою – 29 жовтня 2023 року, якщо воєнний стан не внесе корективи. Якщо ж датою визначать 2024 рік, моделі розвитку подій прості: якщо воєнний стан не накладеться на виборчий процес президентських виборів 2024 року, то президентські і парламентські вибори пройдуть вчасно, а якщо накладеться – залежить від часу проведення президентських виборів, які можуть накласти або ні на парламентські.

При зверненні до КСУ щодо роз'яснення дати парламентських виборів може виникнути інша проблема, з якою Україна могла стикнутись у 2019 році. У кінці травня 2019 року до КСУ надійшло конституційне подання народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» від 21 травня 2019 року № 303/2019²⁴. Розгляд справи припав на виборчий процес дострокових парламентських виборів 21 липня 2019 року. КСУ підтвердив конституційність цього Указу. Проте було запитання – що робитимуть із виборчим процесом, якщо КСУ визнає вищезгаданий Указ неконституційним?

Роль КСУ у виборчому процесі, на відміну від іншої форми народного волевиявлення – всеукраїнського референдуму, не окреслена. У попередньому виборчому законодавстві не було положення про те, що виборчий процес є безперервним та не може бути скасованим, зупиненим або

²⁰ Виборчий кодекс України : Закон України від 19.12.2019 р. № 396-IX. Дата оновлення : 15.03.2022.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

²¹ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Дата оновлення : 29.09.2022.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

²² Коли Зеленський та «слуги народу» планують влаштувати нові вибори до Ради. URL: <https://vesti.ua/uk/strana-uk/kogda-zelenskij-i-slugi-naroda-planiruyut-ustroit-novye-vybory-v-radu> (дата звернення: 20.12.2022).

²³ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення : 01.01.2020.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

²⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» від 20.06.2019. № 6-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#Text> (дата звернення: 20.12.2022).

перенесеним, але тодішні очільниця ЦВК Т. Сліпачук та представник президента у ВРУ Р. Стефанчук зазначали, що фактично виборчий процес зупинити неможливо²⁵. Однак невідомо: якщо Указ Президента України № 303/2019 було б визнаним неконституційним, а виборчий процес продовжено, чи було б нове скликання ВРУ легітимним? До того ж, рішення та висновки, ухвалені КСУ, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені, згідно зі статтею 151-2 Конституції, а умисне невиконання службовою особою рішення КСУ або умисне недодержання нею висновку КСУ карається відповідно до ч. 4 ст. 382 Кримінального кодексу України²⁶⁻²⁷.

Випадок, що мав місце у 2019 році, на сьогоднішній момент не має відповіді у зв'язку із законодавчою прогалиною щодо впливу КСУ на виборчий процес, тому це питання може знову актуалізуватись у випадку звернення суб'єктів конституційного подання щодо дати чергових парламентських виборів.

Окрім ключового питання дати виборів, є ще низка організаційних питань, які постануть у післявоєнний період. ЦВК усвідомлює всю складність чергових виборів і тому підготувала проекти змін до Виборчого кодексу України та інших законів, спрямованих на забезпечення підготовки та проведення виборів після припинення чи скасування воєнного стану. Пріоритетними питаннями стануть проведення парламентських виборів за новою виборчою системою, можливість проведення місцевих виборів у разі відновлення контролю на Автономною Республікою Крим та частинами Донецької та Луганської областей, непідконтрольних із 2014 року, впорядкування даних у Державному реєстрі виборців, організація голосування внутрішньо переміщених осіб та біженців за кордоном, правові наслідки заборони політичної партії, регулювання обмежень щодо участі у виборчому процесі осіб, які загрожують національній безпеці України та низка інших моментів²⁸.

Цікавою є пропозиція ЦВК щодо наділення Ради національної безпеки і оборони України компетенцією визначення територій в розрізі виборчих дільниць, де неможливо провести голосування на загальнодержавних та місцевих виборах чи всеукраїнському референдумі. В проекті змін такими вказуються прилеглі території до лінії зіткнення та/або адміністративної межі між тимчасово окупованою територією та іншою територією України, та/або території, які зазнали безпосереднього негативного впливу збройних формувань РФ, та/або прилеглі до державного кордону з РФ, Республікою Білорусь, в розрізі виборчих дільниць, утворених на постійній основі на цих територіях²⁹. Це може вказувати на ймовірність того, що на час можливого проведення виборів воєнний стан скасується чи збройна агресія РФ перейде у заморожений конфлікт із наявністю деяких непідконтрольних Україні територій та ризиком подальшої ескалації. У першому випадку ситуація нагадує проведення президентських і парламентських виборів 2014 року під час російської агресії у Донецькій та Луганській областях, однак зона бойових дій охоплювала лише ці території, а не всю Україну. Враховуючи широке застосування РФ авіаударів, проведення виборів під час повномасштабної війни несе великий ризик для виборців і членів дільничних виборчих комісій. У другому випадку ситуація частково нагадує проведення президентських і парламентських виборів 2019 року під час замороженої фази збройного конфлікту, однак тоді голосування у населених пунктах поблизу лінії розмежування з ОРДЛО відбулось.

²⁵ КСУ підтвердить конституційність указу Зеленського, — Стефанчук.

URL: https://espresso.tv/news/2019/06/20/ksu_vyznaye_konstytuciynist_ukazu_zelenskogo_stefanchuk (дата звернення: 20.12.2022).

²⁶ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення : 01.01.2020.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

²⁷ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення : 29.12.2022.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 29.12.2022).

²⁸ Про пропозиції щодо вдосконалення законодавства України, спрямовані на забезпечення підготовки та проведення виборів після припинення чи скасування воєнного стану в Україні : постанова Центральної виборчої комісії від 27.09.2022 р. № 102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0102359-22#Text> (дата звернення: 20.12.2022).

²⁹ Там само.

Виклики для демократії. Забезпечення державою реалізації демократичних принципів проведення виборів гарантує їхню легітимність та сприйняття з боку громадянського суспільства. Тобто необхідна демобілізація усіх сфер життя держави, яка повертатиме Україну до демократичного політичного режиму, за якого вибори будуть реальним волевиявленням. До того ж, Україна є кандидатом в члени Європейського Союзу, тому демократичні стандарти післявоєнних виборів будуть доказом небезпідставності надання такого статусу, враховуючи, що опитувальник ЄС для набуття Україною статусу кандидата в ЄС містив низку питань щодо демократії в Україні та виборчих систем³⁰. На жаль, попри декларування України як демократичної держави Конституцією, світові індекси демократії не визнають Україну як таку. До прикладу, авторитетний рейтинг від британського видання *The Economist* за 2021 рік визначив Україну як «гібридний режим», при тому зазначивши, що це стало наслідком функціонування уряду в умовах загрози війни, однак рейтинги за попередні роки не були більш оптимістичними – із 2011 року Україна, попри коливання оцінок, стабільно перебуває у групі держав із «гібридним режимом»³¹. Є підстави вважати, що обмеження під час воєнного стану знизять місце України в рейтингу, але демократичні післявоєнні вибори разом із скасуванням обмежень конституційних прав громадян покращать становище держави.

Можливість проведення виборів та їхня дата є центральним не лише як організаційне питання, а й демократичне. Представники влади стверджують, що для проведення післявоєнних виборів необхідний певний перехідний період (впродовж декількох місяців) для впорядкування справ і запуску виборчого процесу³². Водночас це суперечить ст. 20 Виборчого кодексу України, яка зобов'язує зробити це впродовж місяця³³. Лише в разі, якщо буде затверджена пропозиція ЦВК про збільшення строку між датою припинення чи скасування воєнного стану та обов'язкових запуском виборчих процесів, які не відбулись, такі заяви будуть правомірними³⁴. З іншого боку, якщо воєнний стан завершиться до початку запланованого виборчого процесу (як у випадку парламентських виборів 2023 року – до 29 серпня 2023 року), збільшення строку між датою припинення чи скасування воєнного стану та обов'язкових запуском виборчих процесів, які не відбулись, ніяк не впливатиме на проведення виборів, адже виборчий процес не може бути перенесеним.

Не варто виключати ймовірності того, що воєнний стан – можливість скасування виборів на доволі тривалий час задля свідомого перенесення виборів та узурпації влади. Це є посяганням на ст. 5 Конституції, яка вказує на те, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ і ніхто не може узурпувати державну владу³⁵. Задля запобігання загрози узурпації ст. 22 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» гарантує неприпустимість використання правового режиму воєнного стану для захоплення влади та порушення прав і свобод громадян, тому будь-які спроби використати введення воєнного стану для захоплення влади тягнуть за собою відповідальність згідно із законом³⁶. Керуючись ККУ, особи притягуватимуться до відповідальності

³⁰ Questionnaire. Information requested by the European Commission to the Government of Ukraine for the preparation of the Opinion on the application of Ukraine for membership of the European Union. Part I. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/ukraine_questionnaire_part_i_1.pdf (дата звернення: 29.12.2022).

³¹ Democracy Index 2021: the China challenge. URL: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2021/> (дата звернення: 29.12.2022).

³² Точка відліку — перемога: як війна змінює дату парламентських виборів.

URL: <https://ua.korrespondent.net/articles/4543801-tochka-vidliku-peremoha-yak-viina-zminuiie-datu-parlamentskykh-vyboriv> (дата звернення: 13.12.2022).

³³ Виборчий кодекс України : Закон України від 19.12.2019 р. № 396-IX. Дата оновлення : 15.03.2022.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

³⁴ Про пропозиції щодо вдосконалення законодавства України, спрямовані на забезпечення підготовки та проведення виборів після припинення чи скасування воєнного стану в Україні : постанова Центральної виборчої комісії від 27.09.2022 р. № 102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0102359-22#Text> (дата звернення: 20.12.2022).

³⁵ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення : 01.01.2020.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

³⁶ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Дата оновлення : 29.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

згідно з ч. 1 ст. 109 ККУ (дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а також змова про вчинення таких дій)³⁷.

Попри можливі ризики реальна імовірність використання воєнного стану для посягання на демократичний режим практично дорівнює нулю. По-перше, процедура запровадження чи продовження воєнного стану проходить через декілька органів (РНБО, Президента, ВРУ), тому у разі незгоди на одному з рівнів, указ Президента про введення воєнного стану не вводиться в дію. Роль ВРУ у розгляді питання воєнного стану суттєва, адже у системі стримування і протидії гарантує недопущення нецільового використання воєнного стану. По-друге, велика частка громадян України вважають проведення демократичних виборів після завершення воєнного стану пріоритетним. Про це свідчать результати соціологічного опитування Київського міжнародного інституту соціології, проведеного у липні 2022 року. Згідно із даними, 40% респондентів вважають проведення вільних та чесних виборів після воєнного стану важливим³⁸. По-третє, не варто виключати світовий вплив на необхідність проведення виборів, в першу чергу – з боку ЄС, який спонукатиме до цього як до кроку в подальших євроінтеграційних процесах. По-четверте, представники української влади запевнили, що вибори будуть – питання лише в часі.

Іншим викликом післявоєнних виборів є низка питань, пов'язаних із забезпеченням основних принципів демократичних виборів – рівність учасників виборчого процесу, вільні та чесні вибори. В першу чергу, для цього необхідно припинення чи скасування воєнного стану та відновлення конституційних прав, обмежених у період його тривалості. Найвагомішими серед них для демократичних виборів є свобода думки і слова, вільне вираження своїх поглядів та переконань (стаття 34), право на свободу формування політичних партій та конституційні основи їхньої діяльності (статті 36 та 37)³⁹.

Забезпечення статті 34 Конституції після припинення чи скасування воєнного стану полягає у плюралізмі поглядів у суспільстві та ЗМІ зокрема. Рівний доступ до медіа суб'єктами виборчого процесу є складовою їхньої загальної рівності. Не менш вагомим є і загальні поняття та правила ведення агітації. Згідно з ч. 1 ст. 54. Виборчого кодексу України, передвиборна агітація з використанням засобів масової інформації проводиться з дотриманням принципу рівних умов та в порядку, передбаченому цим Кодексом⁴⁰. Крізь призму цієї норми постає питання про подальшу долю телемарафону «Єдині новини», який став інструментом інформаційної боротьби із російською інформаційно-пропагандистською кампанією. В умовах воєнного стану обмеження свободи слова на телебаченні виправдане Конституцією та рішенням РНБО «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану» від 18 березня 2022 року, однак під час післявоєнних виборів важливо забезпечити дискусійні площадки у ЗМІ для кандидатів⁴¹. Громадська організація «Детектор медіа», яка слідкує за «Єдиними новинами» із початку травня 2022 року, фіксує низку пору-

³⁷ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення : 29.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 29.12.2022).

³⁸ Демократія, права і свободи громадян та медіаспоживання в умовах війни: Результати опитування КМІС для ОПОРИ. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1132&page=5> (дата звернення: 31.12.2022).

³⁹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення : 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

⁴⁰ Диво, що затягнулося. Телемарафон «Єдині новини» у 2022 році. URL: <https://detector.media/shchodenni-telenovini/article/206445/2022-12-28-dyvo-shcho-zatyagnulosya-telemarafon-iedyni-novyny-u-2022-rotsi> (дата звернення: 02.01.2023).

⁴¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану» : Указ Президента України від 19.03.2022. №152/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1522022-41761> (дата звернення: 02.01.2023).

шень журналістської етики учасниками телемарафону, явний чи прихований політичний піар, недостатнє висвітлення всіх суспільно важливих новин⁴². У такий спосіб контроль держави над єдиним інформаційним телеканалом України в подальшому створює загрозу його перетворення в адмінресурс. Саме тому після завершення або скасування воєнного стану вітчизняне телебачення повинно перестати мовити в телемарафоні та повернутись до звичного режиму із забезпеченням рівного доступу суб'єктів виборчого процесу до передвиборчої агітації та її форми, визначеної Законом.

Ще одним викликом для ЗМІ під час виборів є контраверсійний закон «Про медіа». Його прийняття є однією із євроінтеграційних вимог ЄС, допомагає боротись із ворожим впливом на вітчизняний інфопростір, а також вдосконалює норми ведення передвиборчої агітації. Однак його норми піддані критиці міжнародними та українськими ЗМІ як спробу контролю над медіа та втручання у діяльність журналістів⁴³.

Також питанням забезпечення конкурентності на виборах є активна політична діяльність політиків та партій. Необхідний перехід від умовної відсутності політичної опозиції під час війни до представлення різних програм розвитку держави на виборах – як і владних, так і опозиційних. Попри це наявність вороже налаштованих до України політичних партій неприпустиме, що вказано у ч. 1 ст. 37 Конституції. Водночас ліквідація таких політичних партій повинна відбуватись лише у судовому порядку, згідно з Конституцією⁴⁴. Це справедливо, адже судова гілка влади як політично нейтральна може оцінити ступінь загрози політичній партії державності, не вдаючись у політичні зв'язки таких партій із іншими учасниками політичного життя. Цілком слушно, що громадяни України, які посягнули на основи національної безпеки України, не можуть бути суб'єктами виборчого процесу, тому пропозиції ЦВК щодо заборони таким особам бути суб'єктами виборчого процесу (окрім як виборцями) доречні⁴⁵.

Висновки і пропозиції. Чергові парламентські вибори 2023 року і президентські вибори 2024 року в Україні, на які очікує держава, ставлять великі виклики перед усіма нами. Ключове питання – можливість їхнього проведення в заплановані дати, визначені згідно з Конституцією України та Виборчим кодексом України. Ймовірний запуск виборчих процесів повністю залежить від ситуації на фронті, з якої дата виборів стане яснішою. Із початком виборчого процесу буде зрозуміліше, які організаційні виклики постануть для їхнього проведення. Важливо, щоб прийдешні післявоєнні вибори були демократичними, що буде підтвердженням євроінтеграційних намагань України.

Пропозиції ЦВК щодо вдосконалення виборчого законодавства та пов'язаних питань є ґрунтовними, заслуговують на увагу та схвалення. Остаточного вирішення потребує норма щодо строків призначення виборів, виборчий процес яких був припинений або не розпочався у зв'язку з введенням воєнного або надзвичайного стану. Невирішеними є питання про накладення виборчих процесів загальнонаціональних виборів, які не відбулись у зв'язку із введенням воєнного чи надзвичайного станів, роль КСУ у виборчому процесі, колізійність Виборчого кодексу України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» у нормі щодо призначення чергових місцевих

⁴² Диво, що затягнулося. Телемарафон «Єдині новини» у 2022 році. URL: <https://detector.media/shchodenni-telenovini/article/206445/2022-12-28-dyvo-shcho-zatyagnulosya-telemarafon-iedyni-novyny-u-2022-rotsi> (дата звернення: 02.01.2023).

⁴³ Critics say a new media law signed by Zelensky could restrict press freedom in Ukraine. URL: <https://www.nytimes.com/2022/12/30/world/europe/zelensky-journalism-law-free-speech.html> (дата звернення: 02.01.2023).

⁴⁴ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення : 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

⁴⁵ Про пропозиції щодо вдосконалення законодавства України, спрямовані на забезпечення підготовки та проведення виборів після припинення чи скасування воєнного стану в Україні : постанова Центральної виборчої комісії від 27.09.2022 р. № 102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0102359-22#Text> (дата звернення: 20.12.2022).

виборів, які не відбулись у зв'язку із введенням воєнного стану. Нормативне розв'язання вищезгаданих проблем позбавить неприємностей, що можуть виникнути в під час ймовірних чергових парламентських виборів 2023 року і президентських виборів 2024 року та в подальшому.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Critics say a new media law signed by Zelensky could restrict press freedom in Ukraine. URL: <https://www.nytimes.com/2022/12/30/world/europe/zelensky-journalism-law-free-speech.html> (дата звернення: 02.01.2023).
2. Democracy Index 2021: the China challenge. URL: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2021/> (дата звернення: 29.12.2022).
3. Виборчий кодекс України. Книга перша. Загальна частина. Науково-практичний коментар / за ред. Ю. Б. Ключковського. Київ: К.І.С., 2021. 768 с.
4. Демократія, права і свободи громадян та медіаспоживання в умовах війни: Результати опитування КМІС для ОПОРИ. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr=reports=1132=5> (дата звернення: 31.12.2022).
5. Диво, що затягнулося. Телемарафон «Єдині новини» у 2022 році. URL: <https://detector.media/shchodenni-telenovini/article/206445/2022-12-28-dyvo-shcho-zatyagnulosya-telemarafon-iedyni-novyny-u-2022-rotsi> (дата звернення: 02.01.2023).
6. КСУ підтвердить конституційність указу Зеленського, — Стефанчук. URL: https://espreso.tv/news/2019/06/20/ksu_vyznaeye_konstytuciynist_ukazu_zelenskogo_stefanchuk (дата звернення: 20.12.2022).
7. Коли Зеленський та «слуги народу» планують влаштувати нові вибори до Ради. URL: <https://vesti.ua/uk/strana-uk/kogda-zelenskij-i-slugi-naroda-planiruyut-ustroit-novye-vybory-v-radu> (дата звернення: 20.12.2022).
8. Перспективи забезпечення воєнної кампанії 2023 року: український погляд. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3566162-ak-zabezpeciti-voennu-kampaniu-u-2023-roci-ukrainskij-poglad.html> (дата звернення: 12.12.2022).
9. Точка відліку — перемога: як війна змінює дату парламентських виборів. URL: <https://ua.korrespondent.net/articles/4543801-tochka-vidliku-peremoha-yak-viina-zminuiie-datu-parlamentskykh-vyboriv> (дата звернення: 13.12.2022).

Перелік юридичних документів:

10. Questionnaire. Information requested by the European Commission to the Government of Ukraine for the preparation of the Opinion on the application of Ukraine for membership of the European Union. Part I. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/ukraine_questionnaire_part_i_1.pdf (дата звернення: 29.12.2022).
11. Виборчий кодекс України: Закон України від 19.12.2019 р. № 396-IX. Дата оновлення: 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 12.12.2022).
12. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.12.2022).
13. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 29.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 29.12.2022).
14. Про Державний бюджет України на 2023 рік: Закон України від 03.11.2022 р. № 2710-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text> (дата звернення: 12.12.2022).
15. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. №64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 12.12.2022).
16. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Дата оновлення: 29.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 12.12.2022).
17. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 06.02.2023 р. №58/2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/582023-45757> (дата звернення: 06.02.2023).
18. Про пропозиції щодо вдосконалення законодавства України, спрямовані на забезпечення підготовки та проведення виборів після припинення чи скасування воєнного стану в Україні: постанова Центральної виборчої комісії від 27.09.2022 р. № 102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0102359-22#Text> (дата звернення: 20.12.2022).
19. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану»: Указ Президента України від 19.03.2022. №152/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1522022-41761> (дата звернення: 02.01.2023).

20. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» від 20.06.2019. № 6-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#Text> (дата звернення: 20.12.2022).

References

Bibliography:

1. Critics say a new media law signed by Zelensky could restrict press freedom in Ukraine. URL: <https://www.nytimes.com/2022/12/30/world/europe/zelensky-journalism-law-free-speech.html> (data zvernennia: 02.01.2023).
2. Democracy Index 2021: the China challenge. URL: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2021/> (data zvernennia: 29.12.2022).
3. Demokratsiia, prava i svobody hromadian ta mediaspozhyvannia v umovakh viiny: Rezultaty opytuvannia KMIS dlia OPORY. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr=reports=1132=5> (data zvernennia: 31.12.2022).
4. Dyvo, shcho zatiahnulosa. Telemarafon «Yedyni novyny» u 2022 rotsi. URL: <https://detector.media/shchodennitelenovini/article/206445/2022-12-28-dyvo-shcho-zatyagnulosya-telemarafon-iedyni-novyny-u-2022-rotsi> (data zvernennia: 02.01.2023).
5. KSU pidtverdyt konstytutsiynist ukazu Zelenskoho, — Stefanchuk. URL: https://espreso.tv/news/2019/06/20/ksu_vyznaye_konstytutsiynist_ukazu_zelenskogo_stefanchuk (data zvernennia: 20.12.2022).
6. Koly Zelenskyi ta «sluhy narodu» planuiut vlashtuvaty novi vybory do Rady. URL: <https://vesti.ua/uk/strana-uk/kogda-zelenskij-i-slugi-naroda-planiruyut-ustroit-novye-vybory-v-radu> (data zvernennia: 20.12.2022).
7. Perspektyvy zabezpechennia voiennoi kampanii 2023 roku: ukrainskyi pohliad. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3566162-ak-zabezpeciti-voennu-kampaniu-u-2023-roci-ukrainskij-poglad.html> (data zvernennia: 12.12.2022).
8. Tochka vidliku — peremoha: yak viina zminuiie datu parlamentskykh vyboriv. URL: <https://ua.korrespondent.net/articles/4543801-tochka-vidliku-peremoha-yak-viina-zminuiie-datu-parlamentskykh-vyboriv> (data zvernennia: 13.12.2022).
9. Vyborchyi kodeks Ukrainy. Knyha persha. Zahalna chastyna. Naukovo-praktychnyi komentar / za red. YU. B. Kliuchkovskoho. Kyiv: K.I.S., 2021. 768 s.

List of legal documents:

10. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. Data onovlennia: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 12.12.2022).
11. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III. Data onovlennia: 29.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (data zvernennia: 29.12.2022).
12. Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2023 rik: Zakon Ukrainy vid 03.11.2022 r. № 2710-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text> (data zvernennia: 12.12.2022).
13. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 r. № 389-VIII. Data onovlennia: 29.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (data zvernennia: 12.12.2022).
14. Pro prodovzhennia stroku dii voiennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 06.02.2023 r. №58/2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/582023-45757> (data zvernennia: 06.02.2023).
15. Pro propozytsii shchodo vdoskonalennia zakonodavstva Ukrainy, spriamovani na zabezpechennia pidgotovky ta provedennia vyboriv pislia pryypynennia chy skasuvannia voiennoho stanu v Ukraini: postanova Tsentralnoi vyborchoi komisii vid 27.09.2022 r. № 102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0102359-22#Text> (data zvernennia: 20.12.2022).
16. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 18 bereznia 2022 roku «Shchodo realizatsii yedynoi informatsiinoi polityky v umovakh voiennoho stanu»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 19.03.2022. №152/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1522022-41761> (data zvernennia: 02.01.2023).
17. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 r. №64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (data zvernennia: 12.12.2022).
18. Questionnaire. Information requested by the European Commission to the Government of Ukraine for the preparation of the Opinion on the application of Ukraine for membership of the European Union. Part I. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/ukraine_questionnaire_part_i_1.pdf (data zvernennia: 29.12.2022).
19. Rishennia Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy u spravii za konstytutsiynym podanniam 62 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiynosti) Ukazu Prezydenta Ukrainy «Pro dostrokovye pryypynennia povnovazhen Verkhovnoi Rady Ukrainy ta pryznachennia pozacherhovyykh vyboriv» vid 20.06.2019. № 6-r/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#Text> (data zvernennia: 20.12.2022).
20. Vyborchyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 19.12.2019 r. № 396-IX. Data onovlennia: 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (data zvernennia: 12.12.2022).